

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

LEGAL NATURE AND CONTENT OF THE FOURTH GENERATION OF HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF HEALTH CARE

Булеца С.Б.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Менджул М.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Паніна Ю.С.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Статтю присвячено аналізу поняття, сутності та змісту прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я. Проаналізовано підходи до розуміння понять «права людини четвертого покоління» та «соматичні права». З'ясовано сутність прав, що належать до прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я. Запропоновано поняття та сутнісні ознаки прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: права людини, четверте покоління, охорона здоров'я, зміна статі, евтаназія, клонування.

Статья посвящена анализу понятия, сущности и содержания прав человека четвертого поколения в сфере здравоохранения. Проанализированы подходы к пониманию понятий «права человека четвертого поколения» и «соматические права». Выявлена сущность прав, относящихся к правам человека четвертого поколения в сфере здравоохранения. Предложены понятие и сущностные признаки прав человека четвертого поколения в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: права человека, четвертое поколение, здравоохранение, изменение пола, эвтаназия, клонирование.

The article is devoted to analysis of the concept, essence and content of the fourth generation of human rights in the field of health care. The approaches to understanding the concepts of "the fourth generation of human rights" and "somatic rights" are analyzed. The essence of the rights related to the fourth generation of human rights in the sphere of health care is revealed. The concept and intrinsic features of the fourth generation of human rights in the field of health care are proposed.

Key words: human rights, fourth generation, health care, sex change, euthanasia, cloning.

Постановка проблеми. Питання сутності, значення та змісту прав людини четвертого покоління все частіше стає предметом дослідження в наукових колах. Виникнення цих прав є закономірним явищем у силу розвитку науки, новітніх технологій, медицини та генної інженерії. Серед прав четвертого покоління найбільш суперечливими є саме права у сфері охорони здоров'я, які, з одного боку, дають змогу вирішити окремі проблеми людства (наприклад, такі як безпліддя, необхідність в органах для трансплантації тощо), а з іншого – можуть становити серйозну загрозу для майбутніх поколінь (коли йдеться про клонування). У зв'язку із цим украй важливо визначити, які права можна віднести до прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я та які механізми їх здійснення і захисту визначено законодавством та міжнародними актами.

Стан дослідження. Проблематику прав людини четвертого покоління досліджували О.О. Барабаш, О. Жидкова, Д. Крилова, П.В. Оленин, М.П. Тиріна та ін. Також у вітчизняній правовій науці наявні

дослідження, присвячені окремим правам, таким як право на евтаназію (С.Б. Булеца [1], К. Марисюк [2], Р.О. Стефанчук, А.О. Янчук, М.М. Стефанчук, М.О. Стефанчук, Н.Є. Блажівська [3] та ін.), на трансплантацію органів (С.О. Болдіжар, В.І. Пішта [4] та ін.), сурогатне материнство (С.Б. Булеца [5], О.В. Онищенко [6] та ін.), зміну статі і т. д. Однак у комплексі сутність та видову приналежність прав людини к сфері охорони здоров'я до четвертого покоління прав достатньо не досліджували.

Саме тому **метою статті** є системний аналіз поняття та правової природи прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Традиційно у правовій науці визнається концепція трьох поколінь прав людини, яку вперше запропонував ще в 70-х роках ХХ ст. чеський учений К. Васак [7, с. 4]. До першого покоління прав людини належать, зокрема, громадянські та політичні права, які відбивають так звану «негативну свободу» – зобов'язують державу утриматися від втручання у сферу особистої свободи і,

навпаки, створити умови участі громадян у політичному житті. Це – право на життя, право громадянина на свободу думки, совісті, релігії, на рівність перед законом, на участь у здійсненні державних справ, свободу і безпеку особи тощо. У будь-якому разі зазначені права інтерпретуються як невідчужувані, такі, що не підлягають обмеженню [8, с. 729]. Розвиток такі права отримали в період установаження юридичної рівності та знайшли своє відображення у Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також у конституціях більшості країн світу.

Друге покоління прав людини становлять позитивні соціально-економічні та культурні права, такі як право на працю, вільний вибір місця та характеру роботи, право на відпочинок, на соціальне забезпечення, на освіту, на медичне обслуговування тощо. Це покоління прав людини викристалізувалося після Другої світової війни, хоча деякі дослідники схильні вважати, що формуватися це покоління прав почало ще в XIX ст. у ході боротьби за поліпшення економічного стану працівників. Особливість прав другого покоління в тому, що вони не можуть реалізуватися без участі держави щодо їх забезпечення [9, с. 565–566].

Становлення третього покоління прав людини пов'язане з національно-визвольним рухом країн, що розвиваються, а також із загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни. До прав третього покоління можна віднести права: на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення; на економічний та соціальний розвиток; на користування спільним спадком людства; на мир; на здоров'я та безпечне довкілля; на гуманітарну допомогу та ін. [10, с. 164].

Більшість науковців доходять висновку, що класична тріада поколінь прав людини вже не достатньо мірою відображає сучасні процеси розвитку прав людини в умовах глобалізації та розвитку людських можливостей. Тож варто погодитися з тим, що сьогодні вже існують права людини четвертого покоління.

П.В. Оленін виділяє такі засади формування четвертого покоління прав людини: визнання високого статусу особи; прагнення єдності норм права, моралі, релігії під час визначення поведінки як правової; визнання права на індивідуальність особи, що включає повагу до особливих потреб людини, які надають їй можливість бути несхожою на інших; установаження суверенності людини щодо держави. Це дає змогу особі реалізувати свої ідеї, погляди, потреби незалежно від інших суб'єктів, але в межах існування єдиного правового поля [11, с. 15].

До прав людини четвертого покоління в літературі прийнято відносити права на штучне запліднення, евтаназію, одностатеві шлюби, вільну від дитини сім'ю, зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, право на незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами; право на доступ до Інтернету. Водночас, на нашу думку,

право на сім'ю, вільну від дитини, є проявом права на сім'ю і не належить до прав людини четвертого покоління. Так само право на незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами також ми не відносимо до прав людини четвертого покоління.

До прав людини четвертого покоління саме у сфері охорони здоров'я належать права на штучне запліднення, евтаназію, трансплантацію органів, клонування та зміну статі.

У літературі, крім терміна «права людини четвертого покоління», зустрічається також поняття «соматичні права», яким позначають права людини, пов'язані з можливістю розпоряджатися своїм тілом (у тому числі право на евтаназію, трансплантацію органів, клонування, застосування репродуктивних технологій тощо). Однозначно права людини четвертого покоління ширше поняття, ніж соматичні права, оскільки охоплює права у сфері віртуальної реальності і т. п. Термін «соматичні права» можна застосовувати як синонімічний до прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я.

Правове підґрунтя прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я є дуже неоднорідним. Деякі із зазначених прав існують не тільки в науковій доктрині, а й закріплені на законодавчому рівні в окремих державах. Так, наприклад, активна евтаназія легалізована у Нідерландах, Швейцарії, Бельгії, Люксембурзі, окремих штатах США, Японії, Південній Кореї, а пасивна – у Німеччині, Мексиці, Швеції, Індії. С.Б. Булеца зазначає, що є необхідність ведення в Україні пасивної евтаназії [1, с. 364].

Розглянемо правову природу окремих прав, віднесених до четвертого покоління.

Найбільш регламентованими серед прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я, як і найбільш здійснюваними, є право на застосування репродуктивних технологій та право на трансплантацію органів. Світовій практиці відома ауто трансплантація (пересадка людині власного анатомічного матеріалу), імплантація (пересадка людині біоімплантатів, ксеноімплантатів і штучно виготовлених заміників органів), трансплантація від живого донора та трансплантація від донора-трупа. В Україні 1 січня 2019 р. набув чинності Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», прийнятий 17 травня 2018 р. Згідно із цим Законом, трансплантація – це спеціальний метод лікування, що полягає у пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту і спрямований на відновлення здоров'я людини.

Питання визначення походження дитини під час застосування репродуктивних технологій урегульовано Сімейним кодексом України. Крім того, на розгляд до Верховної Ради України подано проєкт закону про допоміжні репродуктивні технології (zareєстровано 19 липня 2018 р.).

Щодо права на евтаназію (зустрічається також термін «право на хорошу смерть»), то вперше воно було легалізовано в 2002 р. у Нідерландах (у квітні прийняли Закон «Про припинення життя за бажанням

чи допомогу в самогубстві») та Бельгії (ухвалено у вересні Закон «Про евтаназію») [3, с. 392–393]. Більшість держав, які законодавчо регулюють евтаназію, дозволяють саме її пасивну форму. В Україні на законодавчому рівні (ч. 4 ст. 281 ЦК України) заборонено задоволення прохання фізичної особи припинити її життя.

Доволі часто ми зустрічаємося з такими поняттями, як «транссексуалізм», «трансгендерність», «зміна статі». Науковці відзначають, що транссексуалізм – це відчуття власної приналежності до протилежної статі. В.С. Гербут зауважує, що «трансгендерність є поняттям ширшим за транссексуальність і включає в себе останнє, оскільки транссексуал – це трансгендер, що пройшов медичну зміну статевої приналежності» [12, с. 52]. Транссексуалами називають людей, чия гендерна ідентичність відрізняється від їхньої біологічної статі та які, як правило, змінюють або хочуть змінити своє тіло за допомогою гормонотерапії, операцій або інших засобів, щоб наблизити вигляд і функції свого тіла до тих, які притаманні іншій статі [13, с. 33].

Процес зміни тіла за допомогою медичних утручань називають зміною статі, яку вже в багатьох країнах світу піддають правовій регламентації. Більше того, є держави, де дозволяють особам вибрати «третю стать», «стать Х», «невизначену стать» або ж «іншу стать» (по суті, ці терміни використовуються в різних державах як синоніми). Така термінологія використовується стосовно осіб, яких не можна класифікувати ні до категорії жінок, ні до категорії чоловіків, до прикладу *muxes* в Мексиці, *hijras* в Індії та Східній Африці, *kathoey* у Тайланді, *fa'afafine* у Полінезії та ін. Німеччина стала першою країною Європи, яка офіційно визнала «третю стать» у сертифікатах про народження. Нова Зеландія забезпечила для громадян можливість зазначити в паспорті стать «Х» як невизначену або неуточнену, згідно з рекомендаціями Комісії з прав людини у звіті за 2008 р. В Австралії з 2011 р. паспорт містить три можливі статі на вибір: чоловічу, жіночу та невизначену [12, с. 53–54].

Загалом зміна статі має подвійну правову природу. З одного боку, це спосіб самовираження. У цьому контексті право на зміну статі можна тісно пов'язати з правом на свободу думки та на повагу до приватного і сімейного життя. З іншого боку, зміна статі передбачає втручання в біологічне функціонування організму, суттєву зміну гормонального фону і т. д. І.Е. Ревуцька зазначає, що зміна статі одним із партнерів є підставою для зміни правової підстави створення сім'ї, що має наслідком припинення шлюбу [14, с. 28]. Зважаючи на те, що зміна статі завжди супроводжується медичним втручанням, на нашу думку, право на зміну статі належить до прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я.

Найбільш дискусійним серед прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я є право на клонування. Безперечно, воно найбільш гостро зачіпає морально-етичні, релігійні та правові

аспекти. Прихильники інноваційного наукового розвитку та ліберальних ідей стверджують, що за допомогою клонування можна в перспективі забезпечити нестачу органів для трансплантації, зробити нові відкриття в генній інженерії. Скептики стверджують про аморальність таких дій, особливо щодо клонування людини. У багатьох державах світу на рівні законодавчих актів заборонено клонування людини. В Україні ще 14 грудня 2004 р. був прийнятий Закон «Про заборону репродуктивного клонування людини», згідно з яким у нашій державі заборонено репродуктивне клонування людини. Під клонуванням розуміється «створення людини, яка генетично ідентична іншій живій або померлій людині, шляхом перенесення у залишену без ядра жіночу статевою клітину ядра соматичної клітини людини» [15]. Таким чином, є два види клонування:

1) репродуктивне клонування. У багатьох країнах існує законодавча заборона репродуктивного клонування людини, включаючи Австралію, Австрію, Аргентину, Бельгію, Бразилію, Канаду, Чехію, Коста-Ріку, Данію, Францію, Німеччину, Індію, Ізраїль, Італію, Японію, Литву, Мексику, Нідерланди, Норвегію, Перу, Португалію, Румунію, Росію, Словаччину, Південну Африку, Південну Корею, Іспанію, Україну, Швецію, Швейцарію, Тринідад і Тобаго, Сполучене Королівство. Приблизно 46 країн офіційно заборонили клонування людини.

Міжнародні організації також працювали над заборонами на клонування репродуктивного життя. Наприклад, у 1998 р. Рада Європи випустила поправку до своєї Конвенції з прав людини та біомедицини. Додатковий протокол до Конвенції про заборону клонування людських істот забороняє «будь-яке втручання з метою створення генетично ідентичної людини з іншою людиною, будь то жива чи мертва»;

2) клонування досліджень. Деякі країни, зокрема Франція, Німеччина та Канада, прямо забороняють створення клональних ембріонів. Ці країни зробили це, не порушуючи репродуктивних прав або ставлячи під загрозу право жінки на аборт. Багато феміністок, політичних прогресистів і прихильників соціальної справедливості у цих країнах підтримують ці заборони на клонування.

У січні 2001 р. Сполучене Королівство дозволило створити клональні ембріони для медичних досліджень. Швеція, Китай та Ізраїль також заявили, що вони не проти створення клональних ембріонів для досліджень. Існує тиск у Сполучених Штатах, Німеччині та інших країнах із боку біомедичної та біотехнологічної спільноти, щоб дозволити це також [16].

Однак щодо окремих прав четвертого покоління у сфері охорони здоров'я вже існує однозначна позиція Ради Європи, ЄС та деяких міжнародних організацій. Наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права в п. 1 ст. 3 встановлює, що кожна людина має право на власну фізичну і душевну цілісність, а п. 2 конкретизує: під час застосування досягнень медицини і біології необхідно особливо дотримуватися таких вимог: добровільна і належ-

ним чином оформлена згода зацікавленої особи відповідно до правил, установлених законом; заборона застосування евгеніки (практики поліпшення духовного і фізичного здоров'я людини), особливо її частини, що має на меті селекцію людей; заборона використання людського тіла і його частин як джерела прибутку; заборона відтворення людини за допомогою клонування [17, с. 215].

Висновки. Таким чином, під правами людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я необхідно розуміти такі права, які нерозривно пов'язані з життям і здоров'ям людини та виникли внаслідок значного розвитку науки й технологій у сфері біології та медицини. До зазначеної категорії сьогодні

можна віднести права на штучне запліднення, евтаназію, трансплантацію органів, клонування, зміну статі. Очевидно, що найближчим часом зазначений перелік розшириться в силу активних розробок у медицині та в генній інженерії зокрема. Права людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я характеризуються такими ознаками: а) є особистими немайновими правами; б) виникли під впливом наукового розвитку та їх здійснення пов'язане із застосуванням інноваційних медичних технологій; в) тісно пов'язані з такою цінністю, як гідність людини; г) спрямовані на збереження здоров'я людини або пов'язані зі здоров'ям людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булеца С.Б. Правові питання евтаназії. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2004. Вип. 26. С. 359–364.
2. Марисюк К. Правове регулювання дитячої евтаназії за законодавством Бельгії. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13356/39.pdf> (дата звернення: 12.03.2019).
3. Право на евтаназію: за чи проти? / Р.О. Стефанчук та ін. *Патологія*. 2018. Т. 15. № 3(44). С. 390–395.
4. Болдіжар С.О., Пішта В.І. Право особи розпоряджатись органами та іншими анатомічними матеріалами в контексті реалізації права на особисту недоторканність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 45. Т. 1. С. 44–47.
5. Булеца С.Б. Істотні та випадкові умови договору сурогатного материнства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 27. Т. 1. С. 129–134.
6. Оніщенко О.В., Козіна П.Ю. Сурогатне материнство в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2015. № 3(36). С. 102–108.
7. Дашковська О.Р. Покоління прав людини як соціальна форма опосередкування свободи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. № 22. С. 4–7.
8. Тиріна М.П. Покоління прав людини: проблеми сучасної класифікації. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 728–732.
9. Лазур Я.В. Щодо класифікації прав і свобод людини. *Форум права*. 2011. № 1. С. 565–569. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11ljvici.pdf> (дата звернення: 23.01.2019).
10. Ковшик А.О. Покоління прав людини: поняття та загальна характеристика. С. 162–165. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3694/1/Kovschik.pdf>. (дата звернення: 23.01.2019).
11. Оленін П.В. Четверте покоління прав людини. *Права людини і громадянина в сучасному світі*: матеріали круглого столу, м. Івано-Франківськ, 12 березня 2014 р. Івано-Франківськ, 2014. С. 13–18.
12. Гербут В.С. Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність: сутнісний зміст та гарантії захисту: дис. ... к.ю.н. : спец. 12.00.02. Ужгород, 2018. 270 с.
13. Розгон О.В. Порушення сімейних прав трансгендерної особи у контексті доктрини прав людини. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 5(05). С. 33–47.
14. Ревуцька І.Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн – членів ЄС: порівняльно-правова характеристика: дис. ... к.ю.н. : спец. 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 200 с.
15. Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14.12.2004. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2005. № 5. Ст. 111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15/ed20050111/find/sp:max100?text=%CA%EB%EED%F3%E2%E0%ED%ED%FF+%EB%FE%E4%E8%ED%E8> (дата звернення: 23.03.2019).
16. Human Cloning Policies By Center for Genetics and Society. URL: <https://www.geneticsandsociety.org/internal-content/human-cloning-policies> (дата звернення: 23.03.2019).
17. Барабаш О.О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 837. С. 213–217.